

Андрій Валентинович Кутасевич,
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри спеціального фортепіано,
Національна музична академія України імені П. І. Чайковського
(Київ, Україна)
ORCID 0000-0002-3990-7238
e-mail: andriy.kutasevych@gmail.com

ЦЕРКОВНА МУЗИКА У ФОНДІ 177 ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Мета роботи – дослідити масив церковно-співочих рукописів фонду 177 Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як сукупність музично-історичних документів та нотних джерел і надати його узагальнену характеристику. Завданнями дослідження є огляд усіх матеріалів фонду, виокремлення з-поміж них церковно-співочих пам'яток, аналіз їхнього кількісного та якісного складу, систематизація змісту за історичним та жанрово-стильовим принципами, а також за науковою цінністю. **Методологія.** У процесі дослідження матеріалів фонду було використано науковий інструментарій історико-теоретичного музикознавства та музичного джерелознавства. Застосовано методи жанрово-стильового та текстологічного аналізу, порівняльний метод, а також елементи статистично-

го методу. **Наукова новизна.** Уперше здійснено огляд матеріалів фонду 177 Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Зміст церковно-співочих манускриптів фонду досліджено в тісному зв'язку з еволюційними процесами розвитку духовно-музичного мистецтва на землях України та Східної Європи. **Висновки.** Церковно-співочі рукописи фонду 177 Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського становлять найвагомішу частку нотної колекції цього фонду і мають значну культурно-історичну та наукову цінність. Вони репрезентують різні жанрові та стильові пласти східноєвропейської духовної музики кількох століть. Масив цих манускриптів цінний як частина джерельної бази для вивчення духовно-музичної спадщини України та її хорового мистецтва.

Залучення широкого кола пам'яток фонду до музикознавчих та культурологічних досліджень національної духовної музики сприятиме глибшому осмисленню її феномена.

Ключові слова: церковно-співочий рукопис, духовна музика, анонімна традиція, авторська творчість, богослужбовий пісенспів, духовний концерт, нотний текст.

Актуальність теми дослідження. Зібрання давніх нотних рукописів, які зберігаються в бібліотеках та архівах України, незмінно перебувають в об'єктиві вітчизняного музикознавства як безцінні джерела для вивчення національної музичної культури. Не всі з них ретельно досліджені. Більше того, навіть давно введені до наукового обігу, добре відомі в експертному середовищі та ґрунтовно опрацьовані колекції манускриптів не втрачають своєї притягальної сили для дослідників. Сповнені нерозкритих таємниць і загадок, ці пам'ятки водночас містять приховані ключі до вирішення різних наукових питань. Розширення ж кола досліджуваних рукописів збільшує ймовірність нових знахідок та відкриттів. Що більше нотних джерел потрапляє до науково-дослідної сфери, то чіткіших обрисів набуває картина нашої музичної історії.

Фонд 177 Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) є нотною колекцією, яка становить чималий науковий інтерес. Найчисленнішими в ній є церковно-співочі рукописи. Донині цей масив манускриптів не був об'єктом спеціального вивчення. Ретельно досліджено лише невелику його частину. Вивчення всього масиву є перспективним у світлі досліджень духовно-музичної спадщини України та Східної Європи, історії національного церковно-хорового мистецтва та музичної культури загалом.

Аналіз досліджень і публікацій. Деякі церковно-співочі рукописи фонду вже введено до наукового обігу. Основні пам'ятки XVIII – першої половини XIX ст. – нотні ірмологіони – досліджували музичні медієвісти Юрій Ясіновський [10, 11], Олена Шевчук [9], Ольга Путятицька [5, 6, 7], кодикологи Еріка Клименко й Олена Гальченко [2], інші науковці. Ю. Ясіновський опрацював ці пам'ятки як частину джерельної бази церковно-монодичного мистецтва, Ол. Шевчук розглянула їх в аспекті типології давньої співацької книги, О. Путятицька використала як джерела для вивчення болгарського наспіву та регіональної специфіки розвитку

української монодії, Е. Клименко й О. Гальченко дослідили як самобутнє явище писемної культури. Низку пам'яток другої половини ХІХ – початку ХХ ст. досліджував автор цієї статті, використовуючи їх як джерела для вивчення української духовної музики другої половини ХVІІІ – початку ХІХ ст. [4, 3]. Решта пам'яток досі не згадувались у науковій літературі. Опублікована раніше інформація про фонд обмежується скупими даними в довідниковому виданні Інституту рукопису НБУВ [1, с. 245–246].

Мета роботи – дослідити масив церковно-співочих рукописів фонду 177 Інституту рукопису НБУВ як сукупність музично-історичних документів та нотних джерел і надати його узагальнену характеристику. Завданнями дослідження є огляд усіх матеріалів фонду, виокремлення з-поміж них церковно-співочих пам'яток, аналіз їхнього кількісного та якісного складу, систематизація змісту за історичним та жанрово-стильовим принципами, а також за науковою цінністю.

Виклад основного матеріалу. Фонд 177 Інституту рукопису НБУВ містить нині 307 одиниць зберігання і являє собою колекцію нотних рукописів, здебільшого у книжках або зшитках. Хронологічні межі манускриптів охоплюють майже три століття – період від початку ХVІІІ до кінця ХХ ст. Пам'ятки ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. нечисленні. Більшість рукописів датується другою половиною ХІХ–ХХ ст. Далеко не в усіх манускриптах є позначки про час їхнього написання. Часову атрибуцію більшості недатованих пам'яток здійснили наукові співробітники Інституту рукопису НБУВ за допомогою джерелознавчих методів. До фонду потрапили й окремі друковані матеріали ХІХ – першої половини ХХ ст. – поодинокі зразки нотних видань, фрагменти (аркуші) з нотних публікацій та з видання наукових праць¹.

Фонд було сформовано у 1920–1990-х роках з матеріалів, які надійшли з різних київських бібліотек, приватних та церковних. Цим пояснюються жанрове розмаїття і стильова строкатість його музичного змісту. Основну частину колекції було зібрано в першій половині – середині ХХ ст. Згодом її було кілька разів поповнено одиничними надходженнями.

¹ Од. зб. 28, 176, 178, 212, 240, 241, 242, 294 додаток.

Найчисленнішими у фонді є пам'ятки з нотними текстами церковно-музичних творів для співочих голосів без інструментального супроводу – одноголосної фіксації та багатоголосної. Це 128 одиниць зберігання².

Решту становлять одиниці з нотними текстами творів різних вокальних та інструментальних жанрів (майже виключно світських)³, поширених у практиці міського музикування в ХІХ – першій половині ХХ ст. Це фортепіанна, камерна вокальна та інструментальна музика, хорові композиції, твори для камерного, духового та симфонічного оркестрів (партитури або голоси, частіше некомплектні), театральна і кантатно-ораторіальна музика (клавіри, окремі вокальні партії), народні пісні. У цьому масиві нот переважає творча спадщина ХІХ – початку ХХ ст. Неодноразово трапляються твори Л. ван Бетховена, Ф. Мендельсона, Г. Доніцетті, Ф. Шопена, С. Монюшка, О. Варламова, М. Глинки, А. Рубінштейна, П. Чайковського, М. Лисенка. Наявні також композиції або уривки з творів К. М. фон Вебера, Ф. Шуберта, Р. Вагнера, Й. Штрауса, Дж. Россіні, Дж. Верді, Ж. Оффенбаха, О. Аляб'єва, О. Верстовського, О. Гурильова, О. Даргомижського, М. Балакірева, Й. Витвицького, П. Ніщинського, В. Заремби. Переважають опуси маловідомих або зовсім невідомих нині авторів. У багатьох випадках авторство композицій не зазначене. Мовами світських вокальних творів (сольних та хорових) є російська, польська, німецька, французька, італійська, українська, грецька. Зрідка трапляються композиції давнішого часу – зразки творчості Ж.–Б. Люллі, Й. С. Баха, В. А. Моцарта. Крім того, до колекції потрапили ескізні нотні записи, переписані навчальні посібники з музичної грамоти та гармонії, вправи із сольфеджіо та вокалу, а

² Од. зб. 1–39, 41–74, 167, 169, 170, 172, 174–191, 193–208, 210–221, 229, 256, 257, 263, 305.

³ Духовно-музичні твори західно-християнської традиції в цій частині фонду – Реквієм *re minor* KV 626 В. А. Моцарта в перекладі для струнного квартету (рукописна партитура, од. зб. 235), фрагмент кантати «*Stabat Mater*» Дж. Россіні – № 6: квартет солістів «*Sancta Mater*» (виписані вокальні партії та друкована вокальна партитура, од. зб. 294) і молитва «*Ave maria*» ор. 80 Луїджі Луцці (*Luigi Luzzi*) для голосу та фортепіано (рукопис, од. зб. 261).

також поодинокі літературні (не нотні) документи⁴. «Родзинками» є автографи М. Лисенка⁵ та Л. Ревуцького⁶.

Найціннішою для музикознавчих досліджень частиною фонду є записи церковної музики для співу без інструментального супроводу: на теренах Східної Європи фіксований у нотах церковно-співочий репертуар у XVIII ст. відтворювався майже виключно в рукописах, протягом більшої частини XIX ст. – переважно в рукописах (нотні видання духовно-музичної літератури з'являлись уже частіше, але її друкували дуже вибірково). Дослідників музичної юдаїки зацікавлять зразки єврейської синагогальної музики⁷. Решта ж матеріалів фонду важливі здебільшого лише як документи часу. Їхній огляд дає змогу доповнити уявлення про музичне життя Києва в XIX – на початку XX ст. – про тодішні смаки публіки, про творчість, представлену в концертно-театральному репертуарі, у навчальній практиці та в середовищі музикантів-аматорів.

Майже вся зібрана у фонді церковна музика для співу без супроводу призначена для виконання у храмах східно-християнського (візантійського) обряду. У цьому нотному масиві цілковито домінує церковнослов'янська мова, зрідка трапляються грецькі⁸ та українські⁹ богослужбові тексти. Два збірники містять піснеспіви римо-католицької

⁴ Ідеться про друкований примірник музикознавчої праці М. Фіндейзена «Петровские канты», виданої 1927 р. (од. зб. 242) і рукописний примірник лібрето М. Старицького та М. Драгоманова до опери М. Лисенка «Андрашіада» (од. зб. 291).

⁵ Од. зб. 306: «Удосвіта встав я», пісня. Муз. М. Лисенка, сл. П. Куліша. 1900–1901 рр.

⁶ Од. зб. 307: Дві музичні теми, використані в кобзарських думках. Запис 1960 р.

⁷ Од. зб. 168, 171, 173. У цих рукописах наявні окремі голосові партії, хорових творів Н. Блюменталю, Л. Левандовського, А. Дунаєвського та ін.

⁸ Од. зб. 170: Літургія грецькою мовою для чотириголосного чоловічого хору. Піснеспіви грецькою мовою трапляються й у збірниках духовно-музичних творів на церковнослов'янські тексти. Низка піснеспівів традиційно виконується грецькою в усіх церквах східного обряду – це тропар Великодня «Χριστός ἀνέστη» («Христос воскрес») на святковій великодній богослужбі та деякі піснеспіви на архієрейських богослужбах.

⁹ Од. зб. 229: Максим Березовський. Причасний вірш «Чашу спасіння прийму»; Олександр Маслов. Херувимська пісня.

церкви латинською мовою¹⁰, у пізнішому з них є й низка композицій польською мовою. Усі рукописи нотолінійні за винятком одного манускрипту, який являє собою цифрову партитуру¹¹.

Пам'ятки XVIII – першої половини XIX ст. – 11 одиниць зберігання – репрезентують церковну монодію, яка сягає корінням середньовічної доби. Це рукописні книги з піснеспівами церковнослов'янською мовою – десять одиниць (нотні ірмологіони, або ірмолої)¹², і латинською мовою – одна одиниця (канціонал)¹³. Піснеспіви записано згідно з давньою традицією в одноголосному вигляді (у XVIII ст. їх уже виконували й багатоголосно). У кириличних книгах маємо п'ятилінійну (квадратну) нотацію, у латинській книзі – чотирилінійну. Загалом ці пам'ятки збереглись у доброму стані (в більшості ірмологіонів бракує по кілька аркушів). Серед церковно-співочих манускриптів фонду вони становлять абсолютну меншість, проте мають найбільшу цінність, тому першими потрапили до поля зору музикознавців.

Кириличні книги містять широке тематичне коло різножанрових піснеспівів церковного року. Докладніші відомості про ці пам'ятки подано у працях Ю. Ясіновського [10, 11] та Е. Клименко й О. Гальченко [2]. Латинська книга вирізняється значно меншим обсягом і вузьким тематично-жанровим діапазоном змісту. У ній наявні григоріанські піснеспіви богослужб Страсного тижня – Заутрень (*Matutinum*) Четверга, П'ятниці та Суботи (ламентациї, респонсорії та ін.), Утрень (*Laudes*) тих самих днів, Страсті на Вербну Неділю (за Св. апостолом Матфеєм) і на Велику П'ятницю (за Св. апостолом Іоанном).

Решта пам'яток фонду з церковною музикою для співу без супроводу – 117 одиниць зберігання – належать до другої половини XIX–XX ст.

¹⁰ Од. зб. 73, 169. Більшість піснеспівів другого збірника призначено для співу в супроводі органа.

¹¹ Од. зб. 31: Ірмоси та піснеспіви інших богослужбових жанрів (стихира, тропар, кондак). Словесний текст записано повністю, цифрові позначки представлено не до кінця.

¹² Од. зб. 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 174, 175.

Од. зб. 174 та 175 становлять один ірмологіон у двох томах з наскрізною фоліацією. Перший том датований 1792 р. (аркуш 17), другий – 1836 р. (зворот аркуша 200).

¹³ Од. зб. 73. Книга датована 1796 р.

(найчастіше до останньої третини XIX – початку XX ст.). Вони містять композиції, створені або перекладені для чотириголосного мішаного¹⁴, триголосного однорідного¹⁵ або чотириголосного однорідного¹⁶ вокального ансамблю (сольного або хорового). Ці пам'ятки являють собою здебільшого рукописні книги, а також зошити. Партитури серед них нечисленні¹⁷. Цілком переважають поголосники (комплектні та некомплектні). Одні з них збереглися краще, інші – гірше (багато аркушів пошкоджено або вилучено): ними активно користувалися церковні півчі. Поголосники одного комплекту здебільшого об'єднано в одну одиницю зберігання, однак маємо й випадки, коли їх розподілено по різних одиницях¹⁸. Трапляються й випадки, коли в одному поголоснику наявні аркуші з різними голосовими партіями, що різняться за змістом, і коли аркуші з однієї партії наявні в різних поголосниках. Це пов'язано з пошкодженням оправи голосових книг – окремі аркуші випадали і згодом губились або опинялись не на своїх місцях.

Єдиний серед пам'яток окресленого кола латинський збірник¹⁹ містить цикли піснеспівів Меси та Вечірні (*Vesperae*), Заутрень на свята Різдва Христового та Великодня, гімн «*Te Deum*», Реквієм та ін., а також молитву «*Otce nasz*» та польські духовні пісні. Це музичні зразки західноєвропейської та польської богослужбової традиції другої половини XIX – початку XX ст., нескладні й доступні для виконання ансамблям різних можливостей. Поряд із традиційними піснеспівами трапляються авторські твори, зокрема мотет «*Ave verum*» Шарля Гуно. У зошиті записано партію провідного мелодичного голосу. Піснеспіви збірника призначені для мішаного або чоловічого хору з акомпанементом органа (на сторінках зошита є посилання на органну партію). Деякі з них можна співати й без інструментального супроводу. Збірник

¹⁴ Дискант (сопрано) – альт – тенор – бас.

¹⁵ Тенор I – тенор II – бас (або дискант I – дискант II – альт).

¹⁶ Тенор I – тенор II – бас I – бас II (або дискант I – дискант II – альт I – альт II).

¹⁷ Од. зб. 58, 59, 62, 63, 170, 176 (друк.), 197, 210, 212 (друк.), 217, 229, 256, 257.

¹⁸ Спорідненими є, зокрема, од. зб. 15 (бас) та 193 (альт), 54 (альт) та 200 (бас), 215 (альт) та 216 (дискант).

¹⁹ Од. зб. 169.

цінний як відображення вжиткового співочого репертуару римо-католицьких церков на українських землях у першій половині ХХ ст.

Жанрово-стильовий діапазон музики для церков візантійського обряду, репрезентованої в означених пам'ятках, досить широкий. Ці композиції можна поділити на два великі пласти. До першого пласта належить анонімна музика давньої традиції, до другого – оригінальна авторська творчість.

Ширший пласт анонімної музики становлять ужиткові богослужбові піснеспіви у традиційних розкладках на три або чотири голоси. У такому вигляді більшість із них увійшли до церковно-співацької практики у ХVІІІ ст., міцно вкоренились і побутують донині. За ознакою богослужбового (літургічного) жанру ці композиції умовно поділяємо на дві групи. До першої групи зараховуємо незмінні піснеспіви служб добового кола (Літургії, Вечірні, Утрені та ін.) і требних служб (Молебна, Панахиди та ін.), до другої – змінні піснеспіви (цикли ірмосів, стихирі, тропарі, кондаки, богородичні, прокимни, антифони та ін.), тексти яких містяться в Октоїху, Мінеї, Тріоді та інших богослужбових книгах. За інтонаційно-структурною ознакою ці композиції поділяються на піснеспіви певного наспіву – київського, грецького, болгарського та ін. – або його локального відгалуження та піснеспіви без національної або регіональної атрибуції, іноді позначені в нотних джерелах як «старовинні». Серед атрибутованих трапляються (крім уже названих) зразки наспівів Києво-Печерської лаври (найчастіше), Почаївського та Межигірського монастирів, старо-афонського, ново-афонського, ростовського, ярославського, казанського та інших наспівів.

До цього пласта зараховуємо й піснеспіви давніх наспівів у гармонізаціях відомих діячів церковно-музичного мистецтва – композиторів та диригентів, які творили в ХІХ ст. Ця жанрова гілка представлена у фонді працями українського майстра Дмитра Бортнянського, російських митців Петра Турчанінова, Олексія Львова, Олександра Архангельського, сербського композитора Корнелія Станковича, інших музикантів. Найчастіше трапляються обробки Д. Бортнянського, дуже поширеними є й гармонізації П. Турчанінова. Прізвища цих та деяких інших аранжувальників не завжди зазначені: ставши популярними, їхні обробки не-

рідко переходили в рукописах до розряду анонімних – згідно з давньою церковною традицією.

Пласт оригінальної авторської музики становлять твори різних богослужбових жанрів – незмінні та змінні піснеспіви церковного календаря – та жанру духовного концерту. Хронологічні межі означеного корпусу композицій охоплюють другу половину XVIII – початок XX ст. Авторську творчість цього тривалого відтинку часу можна умовно поділити на дві групи за періодами. До першої зараховуємо твори доби класицизму (друга половина XVIII – початок XIX ст.), до другої – композиції пізнішого часу (друга чверть XIX – початок XX ст.).

Підставою для саме такого поділу є кардинальні зміни стилю авторської церковної музики, які відбулися протягом двох перших десятиліть XIX ст. на теренах тодішньої Російської імперії. Генератором цих змін став проголошений 1797 р. указ царя Павла I про церковну музику. Сутність реформи полягала у відмові від європейської стильової моделі церковного співу часів Катерини II на користь моделі візантійсько-російської. Твори концертного стилю було оголошено не відповідними духові православної богослужби. Відтак автори церковної музики мали гармонізувати піснеспіви давніх наспівів і створювати близькі до них за інтонаційним устроєм оригінальні твори, доступні широким співацьким колам. Духовний концерт як жанр композиторської творчості відійшов на маргінес, зазнавши згодом суттєвих структурно-композиційних та стилістичних змін.

Авторська спадщина доби класицизму репрезентована у фонді творами італійського композитора Бальдассаре Галуппі, українських майстрів Максима Березовського, Дмитра Бортнянського, Степана Дегтярьова (Дегтяревського), Артема Веделя і Степана Давидова, окремими композиціями Петра Турчанінова²⁰ та інших авторів. Духовний концерт – провідний музичний жанр епохи у Східній Європі – представлений

²⁰ Творча діяльність П. Турчанінова (1779–1856) припадає на першу половину XIX ст. Нечисленні оригінальні піснеспіви цього митця – учня Дж. Сарті й А. Веделя – близькі за стилем до авторських композицій межі XVIII–XIX ст., тому цю частину його спадщини можна умовно зарахувати до пізнього класицизму – на відміну від його гармонізацій давніх наспівів, які належать до наступного історико-стильового періоду.

переважно творами Д. Бортнянського, С. Дегтярьова й А. Веделя, а також поодинокими опусами М. Березовського, С. Давидова, [?] Алейникова, невідомих митців. Серед піснеспівів частіше трапляються твори Д. Бортнянського, А. Веделя, С. Давидова, рідше – композиції Б. Галупі, М. Березовського, С. Дегтярьова, П. Турчанинова, маловідомих або невідомих авторів. Твори Д. Бортнянського, С. Дегтярьова й А. Веделя нерідко фігурують у рукописах як анонімні, що свідчить про їхню поширеність у церковно-співочих колах.

Авторську спадщину наступного періоду у фонді представляють здебільшого твори російських митців – Олександра Аляб'єва, Олексія Львова, Михайла Виноградова, Федора Багрецова, Петра Чайковського, Леоніда Малашкіна, Олександра Архангельського, Василя Орлова та ін. Багато з цих авторів були тісно пов'язані своєю діяльністю з хоровою практикою і писали виключно або переважно духовну музику. Українська оригінальна церковна творчість зазначеного періоду представлена композиціями знаного майстра Гаврила Ломакіна²¹ і маловідомих нині авторів з регентського середовища – А. [О.?). Вишневського, [?] Должанського та ін. В окресленому колі творів домінують зразки богослужбових жанрів – піснеспіви Літургії та Всеношної. Духовні концерти трапляються значно рідше. Це окремі опуси О. Львова, О. Архангельського, інших митців. Ідеться про концерти в літургічному розумінні жанру – за ознаками музичного жанру тогочасні концерти відрізняються від піснеспівів значно менше, ніж класицистичні. Іноді під титулом «концерт» фігурують обробки духовних віршів або кантів, які нерідко звучать у церквах замість концертів. До авторських композицій ХІХ ст. маємо зарахувати й оригінальні піснеспіви відповідного стилю, які втратили авторство і набули місцевих назв («Милость мира – Тебе поєм» *соль мажор* – *мі мінор* «Малоросійський», Херувимська пісня *ре мажор* «Симонівська» тощо).

Корпус творів авторського пласта відзначається стильовою різноманітністю і водночас різним мистецьким рівнем композицій (остан-

---

²¹ Г. Ломакін, як і С. Дегтярьов, народився в селищі Борисівка на Білгородщині – колишній частині Слобідської України, був кріпаком графів Шереметєвих і керував їхньою хоровою капелою, основу якої становили артистичні кріпаки з українських вотчин цієї родини.

не стосується, зокрема, зразків творчості XIX ст.). Натомість анонімний пласт характеризується відносною рівноцінністю і стилістичною однорідністю змісту, зумовленою спорідненістю мелодики давніх піснеспівів, спільними принципами їхньої метроритмічної організації та гармонічно-фактурного опрацювання.

За змістом церковно-співочі рукописи другої половини XIX – початку XX ст. з розглядуваного фонду значною мірою споріднені з подібними рукописами з фонду Київської духовної академії у Відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ. Багато творів, наявних в одному із цих фондів, дублюються у другому. Порівняльний текстологічний аналіз одних і тих самих композицій у манускриптах двох колекцій свідчить про спільні джерела їхнього нотного тексту. Водночас у кожному з двох зібрань є унікальні нотні тексти, які не трапляються у другому і не виявлені в інших джерелах. Ґрунтовне музично-історичне дослідження фонду Київської духовної академії здійснила Людмила Руденко [8].

Примітно, що в рукописах, датованих другою половиною XIX – початком XX ст., різні пласти церковної музики співіснують не лише в межах однієї колекції, а й у межах одного збірника (ідеться про манускрипти з досліджуваного фонду, із фонду Київської духовної академії та інших зібрань). Отже, в означений час ці пласти побутували вже не лише як «паралельні» мистецькі явища у спільному національно-культурному ареалі – вони нерідко «перетинались» у звуковому просторі одних і тих самих храмів.

Церковно-співочі рукописи другої половини XIX – початку XX ст. з розглядуваного фонду не рівнозначні за цінністю наявних у них нотних текстів. Рівень цінності цих текстів як наукових об'єктів значною мірою зумовлений їхньою належністю до того чи іншого пласта духовної музики.

Нотні тексти піснеспівів анонімного пласта у традиційних три- та чотириголосних обробках дублюються в інших колекціях рукописів другої половини XIX – початку XX ст., так само, як і тексти авторських обробок піснеспівів давніх наспівів. Більшу частину цієї спадщини опубліковано, і вона активно функціонує в сучасній церковно-співацькій практиці. Водночас варіантна множинність текстів гармонізованих

монодичних піснеспівів дає змогу простежити специфіку їхнього багатоголосного побутування в означений період, відкриваючи широке поле для текстологічних досліджень.

Нотні тексти авторських композицій другої половини XVIII – початку XIX ст. мають різну цінність. Тексти творів Б. Галуппі, М. Березовського, Д. Бортнянського і С. Давидова походять від нотних видань XIX ст. (виняток становить унікальний текст Херувимської пісні *мі-бемоль мажор* з авторством Б. Галуппі)²². Більшість із цих текстів цінні в контексті вивчення класицистичної спадщини в церковному репертуарі другої половини XIX ст. Найціннішими ж є тексти творів С. Дегтярьова й А. Веделя – їхні композиції не видавалися до кінця XIX ст. Ці тексти мають здебільшого рукописне походження – лише деякі з них були переписані з друкованих нот початку XX ст. У пам’ятках досліджуваного фонду, як і в інших нотних джерелах, твори названих митців нерідко фігурують як анонімні, іноді – з хибною атрибуцією²³. Автор статті виявив у цих манускриптах тексти низки творів С. Дегтярьова [3, с. 11–22] й А. Веделя²⁴.

Нотні тексти авторських творів другої чверті XIX – початку XX ст. трапляються й у інших зібраннях рукописів і нерідко є похідними від друкованих нот. Вони теж не рівноцінні. Тексти виданих композицій відомих митців цінні як зразки церковно-співочого репертуару зазначеного часу, тоді як тексти анонімізованих оригінальних піснеспівів з топонімічними назвами мають цінність і як об’єкти для джерелознавчих досліджень.

²² У рукописах фонду наявні окремі голосові партії названої Херувимської (од. зб. 15, 193, 221). Повний комплект партій міститься в манускриптах фонду Київської духовної академії (див. працю Л. Руденко [8, с. 235–236]). В інших нотних джерелах цієї композиції не виявлено.

²³ Зокрема, концерт С. Дегтярьова «Благо есть ісповідатися Господеві» (*фа мажор*) приписаний А. Веделю та [?] Алейникову (од. зб. 305), концерт С. Дегтярьова «Помилуй мя, Боже, по великій милості» (*до мінор*) – А. Веделю (од. зб. 15, 193), а піснеспів А. Веделя «Отче наш» *ре мажор* – Ф. Макарову (од. зб. 27) та Г. Ломакіну (од. зб. 15, 193).

²⁴ Найціннішими з-поміж веделівських є тексти піснеспівів «Взбранной воеводи» (*ля мінор*), «Отче наш» *ре мажор*, концертів «Боже, придоша язиці», «Заступник мой», «Приклони, Господи, ухо Твое», «Слиши, дщи, і виждь» (*мі-бемоль мажор – до мінор*). Вони наявні в од. зб. 13, 15, 27, 187, 193, 221, 305.

Суттєвими недоліками манускриптів другої половини XIX – початку XX ст. як нотних джерел є некомплектність багатьох поголосників або їхнє пошкодження. На жаль, майже всі віднайдені тексти раритетних концертів С. Дегтярьова не повні, і реконструювати їхні партитури наразі неможливо. Утім, це не зменшує наукової ваги згаданих текстів.

Отже, більшість церковно-співочих пам'яток другої половини XIX – XX ст., наявних у фонді, цінні як історичні документи, що відображають богослужбовий репертуар свого часу. Значна частина з них цінні також як матеріал для джерелознавчих і текстологічних досліджень духовно-музичної спадщини. Нарешті, деякі з них є носіями раритетних нотних текстів. Саме ці манускрипти, нарівні з пам'ятками XVIII – першої половини XIX ст., мають найбільшу значущість у фонді.

Наукова новизна. Уперше здійснено огляд матеріалів фонду 177 Інституту рукопису НБУВ. Зміст церковно-співочих манускриптів фонду досліджено в тісному зв'язку з еволюційними процесами розвитку духовно-музичного мистецтва на землях України та Східної Європи.

Висновки. Церковно-співочі рукописи фонду 177 Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського становлять найвагомішу частку нотної колекції цього фонду і мають значну культурно-історичну та наукову цінність. Вони репрезентують різні жанрові та стильові пласти східноєвропейської духовної музики кількох століть. Масив цих манускриптів цінний як частина джерельної бази для вивчення духовно-музичної спадщини України та її хорового мистецтва. Залучення широкого кола пам'яток фонду до музикознавчих та культурологічних досліджень національної духовної музики сприятиме глибшому осмисленню її феномена.

Список використаних джерел

1. Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : путівник / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015. 325 с.
2. Клименко Е. С., Гальченко О. М. Кириличні співочі рукописи монодійної традиції XII – початку XX ст. з фондів Інституту рукопису Національної

- бібліотеки України імені В. І. Вернадського : історико-кодикологічне дослідження ; каталог ; палеографічний альбом / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011. 305 с.
3. Кутасевич А. В. Духовно-музичні твори Степана Дегтярьова у київських рукописних нотних зібраннях // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського : наук. журн. 2016. № 4 (33). С. 4–24.
  4. Кутасевич А. В. Стильова диференціація духовно-музичних спадщин Степана Дегтярьова та Артема Веделя: питання авторства творів суперечливої атрибуції : дис. ... канд. мистецтвознавства. Київ, 2014.
  5. Путятицька О. В. Болгарський наспів в українських Ірмолоях XVIII ст. // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. пр. / Київ. нац. лінгв. ун-т. Київ, 2007. Вип. 34. С. 105–109.
  6. Путятицька О. В. Болгарський наспів і українсько-білоруська традиція церковного монодичного співу кінця XVI–XVIII ст. (джерелознавче і порівняльно-стильове дослідження) : дис. ... канд. мистецтвознавства. Київ, 2008.
  7. Путятицька О. В. Українська церковна монодія у нотолінійних рукописах Волині (джерелознавче та текстологічне дослідження) // Музикознавчі студії інституту мистецтв Волинського національного університету імені Лесі Українки та Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського : зб. наук. пр. / уклад. О. І. Коменда. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. Вип. 9. С. 149–161.
  8. Руденко Л. Г. Нотна бібліотека хору Київської духовної академії / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; наук. ред. Лар. В. Івченко. Київ, 2013. 416 с.
  9. Шевчук Е. Ю. Ирмологион // Православная энциклопедия. Москва : Церковно-научный центр «Православная Энциклопедия», 2011. Т. XXVI. С. 625–633.
  10. Ясиновський Ю. П. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої 16–18 століть : каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича ; ред. Я. Ісаєвич, О. Цалай-Якименко. Львів : Місіонер, 1996. 624 с.
  11. Ясиновський Ю. П. Виправлення, уточнення і доповнення до каталогу нотолінійних ірмолоїв (3) // Καλοφωνα : наук. зб. з історії церковної монодії та гимнографії. Львів : Вид-во Укр. католицького ун-ту, 2012. Чис. 6. С. 229–273.

Andriy Kutasevych,

*Candidate of Art Studies (Ph. D. in Arts),
Associate Professor of the Special Piano Department,
Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID 0000-0002-3990-7238

e-mail: andriy.kutasevych@gmail.com

**Church music at fund 177 of Institute of Manuscript
of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine**

The goal of the research is to study the array of church music manuscripts at fund 177 of the Institute of Manuscript of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, as a collection of music historical documents and music sources, and to provide its generalized characteristics. The tasks of the research are the review of all materials of the fond, the selection of church music manuscripts among them, the analysis of their quantitative and qualitative composition, the systematization of their content according to the historical, genre and style principles, as well as according to its scientific value. **Methodology.** In the process of researching the materials of the fond, the scientific tools of historical and theoretical musicology and music source studies have been used. The methods of the genre, style and textual analysis, the comparative method, as well as the elements of the statistical method have been applied. **Scientific novelty.** For the first time, a review of the materials of fond 177 of the Institute of Manuscript of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine has been carried out. The content of church music manuscripts of the fond has been studied in close connection with the evolutionary processes of the development of sacred music art in the lands of Ukraine and Eastern Europe. **Conclusions.** Church music manuscripts at fond 177 of the Institute of Manuscript of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine make up the largest part of the music collection of the fond and are of significant cultural, historical and scientific value. They represent different genres and styles of Eastern European sacred music of several centuries. The array of these manuscripts is valuable as part of the source base for studying the sacred music heritage of Ukraine and its choral art. Involvement of the wide range of the manuscripts of the fond in musicological and cultural studies of the national sacred music will contribute to a deeper understanding of its phenomenon.

Key words: church music manuscript, sacred music, anonymous tradition, author's work, liturgical songs, sacred concerto, music text.

*Стаття підготовлена 20 січня 2021 року;
подана до друку 10 лютого 2021 року.*